

Людмила Гучало

ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВА КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ У 1920-Х РР.

Стаття присвячена висвітленню традицій, свят і обрядовості національних меншин України в період політики коренізації. У праці схарактеризовано етнологічну діяльність центрів ВУАН: Етнографічної комісії, Кабінету з вивчення національних меншин.

Ключові слова: *Всеукраїнська академія наук, етнологія, Етнографічна комісія, національні меншини, звичаї, традиції, свята, обрядовість.*

На сучасному етапі розвитку гуманітарних знань помітно зростає роль етнології як невід'ємної частини наукової системи народознавства, покликаної вивчати генезис етносів, їх розселення, взаємовпливи, побут та традиції, особливості політичного, господарського і духовного життя. Як суверенна, правова і демократична держава, Україна може відбутися лише за умов гармонізації та гуманізації міжнаціональних відносин, забезпечення дедалі повнішого задоволення національно-культурних та інших потреб усіх етносів, які проживають на її території.

Метою статті є висвітлення стану традиційно-побутової культури етнічних груп у період політики коренізації, прагнення зберегти національну самосвідомість.

Культурі та побуту окремих національних меншин України присвячені праці А. Дизанової [1], В. Диханова [2], В. Дмитрієвої [3], А. Наседкіної [4], Б. Чирка [5], діяльності етнологічних центрів – В. Борисенко [6], С. Музиченко [7], М. Парахіної [8].

Наукова розробка культурно-освітніх, мовних, соціально-побутових, економічних та інших проблем життя мешканців національних одиниць в Україні здійснювалися різноманітними науковими установами. Однією з перших була Етнографічна комісія ВУАН, що досліджувала проблеми національних меншин, проводячи збирацьку роботу через розсилання анкет, програм. Працівники Комісії проводили велику експедиційну роботу, виїжджали в різні області України для організації нових фольклорно-етнографічних осередків, для збирання матеріалів народної творчості. Проіснувавши понад десять років, Етнографічна комісія відіграла важливу роль у формуванні банку даних з різних галузей етнології.

У 1929 р. з ініціативи академіка А. Лободи при Етнографічній комісії почав працювати Кабінет національних меншин. Його завданням було здійснювати етнографічні описи культури та побуту представників етнічних груп в Україні, їхні традиції, звичаї, обряди і забезпечувати ідеологічний вплив на їх “класове виховання”, підвищувати “політичну свідомість”. Керівником Кабінету став професор Є. Рихлік, який організував експедиції для записування етнокультурних особливостей багатьох національних меншин.

Наукову роботу із вивчення історії та фольклору польського і німецького національного населення провадив Етнографічний відділ (завідувач В. Кравченко) Волинського державного музею, що знаходився у Житомирі. Для дослідження було розроблено п'ятирічний план. У 1929 р. розпочались етнографічні дослідження у Мархлевському польському районі та німецьких колоніях Пулинського, Новоград-Волинського, Ярунського, Черняхівського та Володарського районів. Під час експедицій досліджували місцеве виробництво, особливості побуту поляків та німців, їх фольклор тощо [9, с. 2]. Відвідавши колонію Стара Буда, В. Кравченко зазначає, що німці не такі співучі, як українці. Дівчата співали німецькі релігійні пісні, хлопці – переважно нові – українські та російські: “Війся, стяг комунізму”, “Дубинушка”, “Сміливо, товариші, в ногу”, “Як умру, то поховайте” та ін. З німецьких пісень співали лише “Інтернаціонал”, “Ауф, авцен

канф”, “Брідер” [10, с. 37]. Під час дослідження німецького колективу в колонії Стара Буда було зібрано експонати для створення Німецького підвідділу при Етнографічному відділі Волинського краєзнавчого музею. В Ярунському районі досліджували колонію Анету – одну з найдавніших німецьких колоній на Волині. Населення колонії намагалося зберігати свої свята та звичаї. Найважливішими святами жителів Анета були: Новий рік, свято трьох Королів (Водохреща), День молитви і каяття (у середу другого тижня Великого посту), Страсна п’ятниця, Великдень, Зелені свята, Свято подяки за жнива (Свято Цецери) – обжинки, “задушні дні” – 1 листопада, свято Реформіції, Різдво” [11, с. 97-98]. Під час деяких найбільших свят німці дотримувалися певних звичаїв. На Новий рік у кімнаті вони ставили ялинку, оздоблювали її свічками, яблуками тощо. Діти отримували гостинці від “Христа-немовляти”. У Страсну п’ятницю жителі Анети постилися. До речі, це єдиний піст у німців-лютеран. На Великдень на столі були писанки і крашанки, їх для дітей приносив “великодній зайчик”. На Зелені свята хати клечали.

Важливе місце в житті німецького населення займало причастя – “конфірмація”. Молоді люди, яким виповнилося 15 років, збиралися біля вівтаря, і пастор їх благословляв. Після того, як молодь дала обіцянку бути вірною церкві й вважати, що лише триєдиний бог допомагатиме їй, вона отримувала причастя, яке складалося з вина і хліба” [11, с. 99]. Конфірмація – це передусім посвячення молоді в доросле життя, цей звичай означав період статевого дозрівання. Після конфірмації молоді ставала повноправними громадянами церкви. У мешканців німецької колонії був звичай розвішувати в покоях різні написи релігійного змісту, а саме: “Будьте веселі в надії”, “Все, про що просите в молитві, якщо вірите – одержите”, “Протягом усього твого життя тримай Господа перед своїми очима й у серці своїм”, “Навчись терпіти без нарікання”. Іноді біля написів був намальований Ісус Христос або янголи.

На Волині В. Кравченко також записав обряд благословення у євреїв. У юдеїв, коли хлопцеві виповнювалося 13 років, батько запрошував до себе духовного рабина, щоб той благословив його сина. Рабин давав хлопцеві “шміру” – талісман – захист від невидимої ворожої сили у вигляді металевої круглої речі, що мала вигляд монети. Хлопець носив талісман на шнурочку на шії або йому зашивали її в одяг, щоб шміра завжди була при ньому, тощо [12, с. 22]. В. Кравченко за сприяння різних дописувачів зібрав величезну кількість етнографічного та фольклорного матеріалу: єврейські обряди, вірування, забобони, традиції, побут, пісні й оповідання [12, с. 11, 16, 18; 13, с. 1, 5, 35, 122-123, 125].

Етнографічні дослідження болгарського населення провадив С. Цветко. Він збирав болгарські пісні, замовляння різних хвороб, описував сидянки та меджії. Дослідником улітку 1924 р. і 1925 р. протягом 4-5 вечорів у лише у с. Благоеві було записано 60 субатських пісень. Ці пісні співали під час бенкетів: за весільними трапезами, на родинах, хрестинах, а то й у шинку серед веселої компанії, особливо під час “панагиру” (храму 15(28) серпня) [14, с. 3]. За змістом С. Цветко поділяє пісні на групи: 1) юнацькі, що є уривками стародавнього епосу до турецької доби; 2) хайдутські (у більшості благоївських хайдутських піснях образ хайдута змальовується як розбишака); 3) пісні містичного змісту про “змія-огняна”; 4) побутові пісні (записано 27 пісень цієї групи). Сюжети субатських пісень – це трагічні події з родинного або господарського життя (вбивство, самогубство) [14, с. 4-5].

Значну увагу С. Цветко приділяв дослідженню традиційних звичаїв колективної взаємодопомоги болгарських селян – сидянок. Дослідник виділяє дві категорії болгарських сидянок. Перші з них, які влаштовували дівчата, запрошуючи своїх подружок на вечірню працю. Сиділи вони до пізньої ночі, працюючи кожна над своїм (гаптували, плели). Такі сидянки називалися ще й “вечоринками”. Очевидно, через те що на ці сидянки-вечоринки до дівчат приходили хлопці (сиділи окремо від дівчат). Співали на сидянках лише дівчата, але ще звечора, поки батьки не спали, пізніше, якщо й співали, то впівголоса, щоб не турбувати батьків. С. Цветко у своєму дослідженні зазначає, що дівочі сидянки у середині 1920-х років поступово почали перетворюватися у розваги, бо дівчата закидали рукоділля, “хлопці і дівчата вже не сидять відокремлено, а змішуються і під звуки гармоніки витанцьовують модні танки, а про працю не думають” [15, с. 2].

Друга категорія сидянок – це спільна праця у господині, яка запрошує дівчат, молодичь до себе на якусь термінову роботу (біля вовни, конопель тощо). Відповідно, ця господиня була зобов'язана відпускати свою дочку або невістку на випадок подібної роботи у сусідок. Такі сидянки називалися “меджії”, але характером вони нічим не відрізнялися від звичайних сидянок. Терміном “меджії” називалася будь-яка колективна допомога сусідів тому, хто через брак інвентарю або худоби відстає при збиранні врожаю чи під час сівби. Такі меджії збирались у неділю, коли селяни відпочивали. Збирав таку меджію переважно родич або близький сусід того, кому потрібна була допомога. Ухильня від допомоги ближньому майже не траплялося, “настільки всі поважно ставилися до цього виду допомоги, освяченої традицією” [15, с. 2]. Меджії, що об'єднувалися з сидянками, власне, вже не були допомогою, а взаємним обміном праці. Відмінність між меджіями і сидянками полягала в тому, що в сидянках брали участь лише дівчата, а в меджіях ще й молодичі.

С. Цветко вдалося записати 11 сидянкових пісень, хоча дослідник зазначає, що ці пісні фактично не мали стосунку до сидянок, бо як таких і сидянок уже не було. Аналізуючи зміст пісень першого періоду сидянок на вулиці, а саме: “Пяйте ми”, “Седи Стано”, зазначимо, що вони не пов'язані з працею. Лейтмотивом цих пісень є дівочі сумніви перед весільним сезоном, який починався 15 серпня (за старим стилем). Це ніби пересторога дівочому серцю від можливих помилок: чоловіка п'яниці, нещасливого одруження. Але крізь ці сумніви проривається веселий жартівливий настрій, властивий молоді. Решта пісень (“Почула са, Мари, бяла Стана”, “Донке ле, рано буднице”, “Сидяли сиденкувала”, “Либиле си са, либили” тощо), записаних С. Цветко, співалися болгарками під час праці [15, с. 3-4]. Більшість цих пісень повита сумом. У них і сюжет, і настрої були часто цілком драматичними. Це засудження позашлюбних стосунків, жаль за втраченою дівочою свободою і веселоців після одруження, страх бути відданою за нелюба тощо.

Однозначно, що сумний жанр сидянкових пісень має свої підвалини, адже праця селянки одноманітна і нудна, до того ж, не розумова, тому звільнена думка глибше аналізує людські взаємини. Зрештою, у Тернівці всі пісні, сюжетом яких виступало кохання, належали до весільних пісень. Оскільки монотонна праця викликала сонливість, дівчата і молодичі розважалися загадками, щоб трохи розвіяти сонливий настрій [15, с. 4].

Протягом 1926 р. С. Цветко у с. Тернівці на Миколаївщині записував замовляння проти різних хвороб у болгар (наметки, урки (пристріту) тощо). Одну й ту саму хворобу різні знахарки лікували по-різному. Так, для “лікування” урки існувало три варіанти. Найчастіше її лікували так: знахарка ставила хворого перед іконами, давала в руки тарілку з водою і наказувала дивитися у воду, а сама провадила таке замовляння: “Са срешнам три вятрица, три излии, три каризми, са срешнами (ім'я хворого) і са є списнами; да я распуснат, кокълите да не ломат, кръвта да не пият, д аса майнат дето там да идат там да пият, (ім'я хворого) да оставят” (тричі) [16, с. 3]. Потім знахарка з різних боків дула на воду, ніби здуваючи щось із поверхні води, і наказувала те саме зробити і хворому. Після цього виносила воду надвір і виливала. Інша знахарка перед тим, як дути на воду, брала руками хворого за голову і ніби висмоктувала в нього щось зі скронь, потім нахилилася до тарілки з водою, ніби щось туди спльовуючи. Третій варіант лікування урки – без тарілки з водою. Знахарка, вимовивши замовляння, брала щоразу після злизування спльовуючи. При цьому знахарка повторювала слова: “Лиса крава утелила лису теленце, лиса крава лиже лису теленце”. Наприкінці замовляння тричі промовлялося “Майняти са” (відійдіть) [16, с. 4]. Як і сидянкові пісні, часто замовляння втрачали свою первинність – іноді болгарська мова замінювалася українською.

Дослідження грецького населення здійснював Маріупольський музей краєзнавства. У 1927 р. музей отримав державну дотацію на організацію грецького відділу та проведення роботи в цій галузі. Наукові працівники музею (завідувач І. Коваленко) досліджували антропологію, побутові особливості, культурний стан, землеустрій маріупольських греків [5, с. 119].

Для маріупольських греків характерні були панаїри – давні релігійні свята, на зразок українських сестричників і братств, де складали харчі (жертвували переважно заможні) і влаштували гуртовий обід, у якому брало участь майже все село. Раніше ці харчі неодмінно освячував священик, але в період боротьби з релігією це стало не обов'язковим. Невід'ємною частиною панаїрів були народні ігрища – боротьба, кінні перегони, до речі, вони ставали розвагами і під час святкування революційних свят у 20–30-х рр. ХХ ст. [17].

Пережитки давніх релігійних уявлень про чарівництво та нечисту силу у фольклорі маріупольських греків досліджував В. Шевченко. Він з'ясував, що у побуті греків приховано багато пережитків та повір'їв, які стосувалися нечистої сили і пов'язані певним чином з магією та чарівництвом. Чимало з них мали прототипи в античності. Так, у Малому Янисолі небіжчикові у кишеню клали монету. Тлумачили малоянисольські греки цей звичай майже як в античну добу, вважаючи, що “монета буде хабаром нечистій силі, яка перешкоджатиме небіжчикові увійти в царство небесне” [18, с. 3]. У домовину поряд з небіжчиком ставили скриньку з волоссям і нігтями, які збирали все життя. Дехто вважав: якщо не покласти волосся і нігті у домовину, то лиха людина може скористатися ними, щоб зашкодити померлому чарівництвом [18, с. 3]. Щодо звичаю ховати і навіть переховувати обстрижене волосся та, особливо, нігті, то він широко відомий у фольклорі багатьох народів. За повір'ями маріупольських греків, пов'язаних зі смертю і небіжчиком, сам небіжчик вважався істотою не зовсім чистою і доброзичливою до живих людей [18, с. 4].

Якщо вважали за “нечистого” небіжчика, то ще більш “нечистою” вважалася дитина до проведення над нею обряду хрестин. Щоб новонароджений не обернувся в таку нечисту силу, його під час хрестин солили, щоб очистити (с. Гурзуф). В уяві греків померлі в цю добу перетворювалися у справжню “нечисту силу”, яка блукає і може зашкодити людям. Проте здебільшого це відбувалося від Різдва до Водохрещі. Особливо охоче зліталися злі та нечисті на голодну кутю. Тому, коли починало сутеніти, маріупольські греки запалювали на вулицях навпроти воріт вогнища, щоб нечиста сила не втиснулася в хату [18, с. 5]. Вважалося, що ці вогнища спалювали всю нечисть, яка зібралася за рік. Окрім того, всі чоловіки, жінки і діти стрибали крізь вогнище, щоб позбавитися гріхів. У с. Ново-Каракуба хлопчики після стрибання крізь вогонь кричали приблизно так: “Геть, нечиста сило, іди, досить попустувала” [18, с. 6].

У грецького населення сіл Гурзуф та Малий Янисоль цікавий обряд пов'язаний з домовиком. Коли переїжджали зі старого будинку в новий, то на нове місце проживання переводили і домовика. Господарі запалювали від пічки старого помешкання скіпку і несли її до нового будинку, де запалювали від неї піч. Разом зі скіпкою домовик переходив до нового помешкання господаря [18, с. 10-11].

Молдовців (волохів), які проживали у Дніпропетровській окрузі у 1927 р., досліджував В. Білий. Він склав загальний етнографічний опис села Волоського, де переважно проживали волохи. Життя та побут українських циган досліджував ленінградський науковець професор О. Баранніков. Він схарактеризував заняття кочових циган, а саме: манджування кіннями, старцювання, ворожіння та чарування [19, с. 38, 42-43]. Значну увагу дослідник приділив одній із форм циганської народної творчості – пісні. Тематика цих пісень одноманітна і бідна. Найулюбленішою темою циганської пісні була крадіжка, особливо конокрадство. У цих давніх народних піснях відображався побут циганського життя, переважно життя кочових циган. Лише кочові цигани зберігали давні традиції циганських народних пісень [19, с. 73-74].

Отже, у 20-х роках ХХ ст. етнологічними центрами було створено досить великий архівний фольклорно-етнографічний матеріал, зроблено записи етнографічних явищ, вірувань, що може слугувати й сучасному поколінню у розбудові духовності всього українського народу, сприяти розумінню подальших процесів трансформації у традиційній етнокulturі.

Література

1. Дизанова А. Развитие национальных культур в Украине в 20-е гг. – Автореф. дис. ...канд. истор. наук. – 07.00. 02. – Одесса, 1992. – 28 с.
2. Диханов В. Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України. – Дис... канд. истор. наук. – 07. 00. 05. – Одеса, 2001. – 233 арк.
3. Дмитрієва В. Родильно-хрестильна обрядовість греків Приазов'я в другій половині XIX-XX ст. – Дис... канд. истор. наук. – 07. 00. 05. – Сімферополь, 2001. – 145 арк.
4. Наседкина Л. Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины. 20-е – начало 30-х годов. – Дис. ... канд. истор. наук. – 07. 00. 02. – Київ, 1993. – 238 с.
5. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття). – Київ: Асоціація "Україно" 1995. – 215 с.
6. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х рр. – Київ, 2002. – 88 с.
7. Музиченко С. Етнографічна комісія ВУАН (1921–1933) // Нариси з історії української етнології 1920–1930-х рр. – Київ, 2002. – С. 73–80.
8. Парахіна М. Внесок наукових товариств при ВУАН у розвиток етнологічних досліджень у 20-х – на початку 30-х років XX ст. // Український історичний журнал. – 2002. – № 6. – С. 32–41.
9. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського (далі – РФ ІМФЕ), ф. 16. – Спр. 32. – 20 арк.
10. РФ ІМФЕ, ф. 1. – Спр. 348. – 134 арк.
11. РФ ІМФЕ, ф. 1. – Спр. 347. – 141 арк.
12. РФ ІМФЕ, ф. 15. – Спр. 228. – 15 арк.
13. РФ ІМФЕ, ф. 15. – Спр. 204. – 257 арк.
14. РФ ІМФЕ, ф. 7. – Спр. 11. – 181 арк.
15. РФ ІМФЕ, ф. 1. – Спр. 247. – 13 арк.
16. РФ ІМФЕ, ф. 1. – Спр. 246. – 4 арк.
17. РФ ІМФЕ, ф. 7. – Спр. 87. – 9 арк.
18. РФ ІМФЕ, ф. 1. – Спр. 299. – 12 арк.
19. РФ ІМФЕ, ф. 7. – Спр. 19. – 102 арк.

This article analyses traditions, holidays and rites of national minorities in Ukraine of implant policy. The work characterizes ethnological activities of scientific research centres of the Ukrainian Academy of Sciences: Ethnographical Committee, National Minorities Research Cabinet.

Key words: Ukrainian Academy of Sciences, ethnology, Ethnographical Committee, national minorities, customs, traditions, holidays, rites.